

<http://doi.org/10.22133/ISIA.2022.321070.1003>

مقایسه تطبیقی نظام آفرینش با نظام معماری سنتی و معاصر ایران از منظر اسلام

زهرالسادات حسینی^{۱*}، صابر مصورزاده^۲

^۱ استادیار گروه معماری دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قم، قم، ایران

^۲ مدرس گروه معماری دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قم، قم، ایران

اطلاعات مقاله	چکیده
مقاله پژوهشی	
تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۲۰	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۴/۳۱	
واژگان کلیدی: نظام آفرینش معماری معاصر ایران معماری ایران اسلامی الگوواره	<p>با راه‌یابی معماری مدرن در ایران اسلامی دوره قاجار و گسترش آن در دوره‌های بعد تا به امروز، نظام ساخت معماری در ایران که پیش از آن بر اساس اصول و روش‌های مطابق با معیارهای اسلامی - ایرانی بود دچار دگرگونی شد. نزول شرایط آسایش انسان در ساخت‌وسازهای شهری، عدم رعایت تناسبات، فرهنگ، اعتقادات و دستبرد همه‌جانبه در محیط طبیعی خدادادی، دستاورد معماری معاصر در ایران است. از طرفی نظام آفرینش، با جای دادن هر انسانی بر روی زمین، ساختمان وجودش را طوری ترکیب می‌کند که با محیط زندگی خود سازگار شود و محیط زندگی وی را طوری ترتیب می‌دهد که مانند دایه‌ای با مهر و عطوفت پرورشش دهد و تمامی گنجینه‌های زیر زمین و روی زمین و همه سرمایه نیروی خود را در راه آسایش و آرامش خاطر وی به کار می‌بندد. آنچه در این نوشتار اهمیت دارد، به‌علت کامل و جامع بودن نظام آفرینش جهان به دست قدرت خداوند و برای دستیابی به الگوی مناسب ساخت که راه‌گشا و جواب‌گوی نیاز تمامی نسل‌ها باشد، مقایسه تطبیقی نظام آفرینش با نظام ساخت معاصر از منظر اسلام است. این پژوهش نظری، با رویکردی کیفی، به شیوه توصیفی تحلیلی و استدلال منطقی با شواهدی از منابع کتابخانه‌ای و با تفسیر آیات و حکمت مربوط به آفرینش جهان و مقایسه آن با سبک معماری اسلامی و همچنین مقایسه با معماری معاصر در ایران صورت گرفته است و الگویی یکسان که دربرگیرنده هر سه الگو باشد ارائه شده است.</p>
*نویسنده مسئول رایانامه: zshosseini1982@gmail.com	
نحوه استناددهی: حسینی، زهرالسادات و مصورزاده، صابر (۱۴۰۱). مقایسه تطبیقی نظام آفرینش با نظام معماری سنتی و معاصر ایران از منظر اسلام. مطالعات میان‌رشته‌ای معماری ایران، ۱(۱)، ۱۱۹-۱۳۱.	
ناشر: دانشگاه علم و فرهنگ https://www.usc.ac.ir	

مقدمه

هرآنچه در طبیعت شکل می‌یابد وابسته به عللی است که در صورت مهیا بودن علل، آنچه معلول می‌شود بیانگر قدرت و توانایی دلایل خویش است. نظام این جهان پهناور، از بزرگ‌ترین کهکشان‌ها تا ریزترین موجودات هستی که با نظمی وصف‌ناپذیر بر جای خود استوار است، معلول علتی بزرگ است که علت فاعلی نامیده می‌شود. چنانچه این چرخه به معلول‌های موجود در جهان تعمیم داده شود، می‌توان اذعان داشت که هر معلولی می‌تواند علت معلولی دیگر باشد. بنابراین خداوند به‌عنوان علت فاعلی برای آفرینش جهان هستی، مواد و مصالح به‌منزله علت مادی، خلقت به‌منزله علت صوری و معاد به‌منزله علت غائی با انسان به‌منزله علت فاعلی برای ساخت بنا، مواد و مصالح به‌عنوان علت مادی، سکونت و سرپناه به‌منزله علت صوری و آرامش و آسایش به‌منزله علت غایی قابل تطبیق است. آنچه مسلم است، مقایسه آفرینش بی‌نقص جهان هستی با معماری مبتنی بر اصول برگرفته از اسلام و معماری بی‌سروسامان معاصر که امروزه در ترکیب با معماری اسلامی فاجعه‌ای بس عظیم به‌بار آورده است، در صورت تحلیل درست، نتایج روشن و مهمی را ارائه خواهد داد و تفاوت عظمت بانی مهندس و معمار عادل جهان بر اساس آیه «انا کل شیء خلقناه بقدر» (قمر، ۴۹)، با بشر پرخطا مشخص خواهد شد. خداوند قادر در قرآن می‌فرماید: «و کل شیء احصیناه فی امام مبین»؛ همه چیز را شمردیم و همه مخلوقات را حساب کردیم، حال آن‌که انسان با در دست داشتن بهترین تجهیزات و امکانات همچنان معادلاتی را در طراحی‌ها و بنا کردن‌هایش نادیده می‌گیرد. بر همین اساس، می‌توان اذعان داشت که زبان طراحی امروز، نه بر اساس معماری اسلامی گذشته که تجلی معارف دین بر روح و کالبد بنا بود و نه بر اساس نیازهای روانی انسان‌ها و نه بر پایه فرهنگ و بوم، که تنها بر تفکر زیستن اجباری، بدون هدف، بدون لذت، بدون اعتقاد و باور استوار است. امروزه دست‌مایه قرن‌ها تجربه و تلاش پیشینیان این مرزوبوم در عرصه معماری و شهرسازی به دست فراموشی سپرده شده است. معماری امروز هویت فراموش‌شده انسان‌ها است که تلاششان برای پیوند با گذشته چیزی جز تقلید نیست و از این رو مسائلی را پیش روی پژوهشگر می‌نهد که ابعادی از ابهامات نهفته در یک موضوع را آشکار می‌سازد (گروت و وانگ، ۱۳۸۶، ص ۲۴). به همین علت، با فرض این‌که می‌توان با بررسی اشتراکات و تمایزات میان نظام آفرینش از منظر اسلام و معماری اسلامی معاصر، ضوابطی در جهت حصول الگویی عقلانی و منطقی برای دستیابی به شرایط آسایش تدوین کرد، سؤالات زیر مطرح می‌شود:

معماری اسلامی معاصر چه شباهت‌ها یا تفاوت‌هایی با ساختار نظام آفرینش از منظر اسلام دارد؟

آیا می‌توان از مطالعه و تحقیق در نظام آفرینش از سوی خداوند و از منظر اسلام به الگوی منطقی زیست‌محیطی برای ساخت‌وساز بهتر رسید؟

آیا می‌توان معماری مبتنی بر فرهنگ و اعتقاد اسلامی را در جامعه ایرانی جاری ساخت؟

با توجه به بررسی‌های به‌عمل‌آمده در منابع کتابخانه‌ای، به‌نظر می‌رسد پژوهشی مستقیم درباره موضوع این پژوهش وجود نداشته است. ناری قمی (۱۳۹۶)، در پژوهشی با عنوان «نظریه معماری اسلامی یا نظریه اسلامی معماری، با نقدی بر اصالت اسلامی رویکردهای نظری و عملی در دوران معاصر»، بر اساس سؤالی با عنوان اسلام از معماری چه می‌خواهد، حل مسئله معماری منطبق بر دین را از بیرونی‌ترین مجاری نهاد آن نقد کرده و معتقد است دین تاکنون نهاد موازی مؤثر در کنار معماری بوده است، نه ساختاردهنده آن. ناری قمی و ممتحن (۱۳۹۹)، در مقاله‌ای با عنوان «الگوهای تربیت شخصیت در آموزش معماری: تطبیق رویکردهای رایج با نگرش اسلامی»، بیشتر از جنبه آموزشی و تربیت معماران بر اساس اهداف تربیتی به شکوفایی درونی برای بروز شخصیت مسئول اجتماعی پرداخته‌اند. انصاری و معظمی (۱۳۸۴)، در مقاله «آفرینش اثر معماری: بنیان‌ها و سویه‌ها»، تعریف چرخه آفرینش در فرهنگ‌های مختلف را ارزیابی کرده‌اند. علاوه‌براین، پژوهش دیگری با عنوان «تأملی در مفهوم و ارزش خلاقیت: ارزش خلاقانه معماری مبتنی بر الگو» از سوی ممتحن و همکاران (۱۳۹۶) صورت گرفته است. این پژوهشگران، با بررسی معماری قدیم و جدید حرم حضرت معصومه، بیان کرده‌اند که عمل خلاقانه در پاسخ‌گویی به مسئله معماری معنا می‌یابد،

نه در جذابیت ظاهری آن. در مقاله‌ای که حسینی و سلطانی (۱۳۹۷) نگاشته‌اند، نقش شکل‌گیری تدریجی محله در نام سنتی ایران با مشارکت ساکنان در ایجاد معانی ارزشمند فرهنگی - تاریخی و هویتی در موضوع «تحلیل تطبیقی مفهوم محله در نام سنتی شهرهای ایران با الگوی مشابه دوره معاصر» تبیین شده است. در این میان، مرتبط‌ترین عنوان پژوهش با موضوع حاضر، پژوهشی با عنوان «آفرینش اثر معماری در نگاه به خلقت جهان آفرینش از دیدگاه قرآن» است که لطیفی و دانشجو (۱۳۹۵) انجام داده‌اند و معتقدند در آفرینش، خداوند با تشابه، پیوستگی را نمایان ساخته و با تنزیه، هویت و شخصیت را به هر عنصری عطا کرده است. به همین سبب، پژوهش حاضر، با ضرورت راه‌یابی به مؤلفه‌های اصلی در الگوی آفرینش و با هدف ایجاد زیرساخت‌های عمده مباحث بنیادین در معماری با تکیه بر نظام معرفتی متعالی اسلام صورت گرفته است. در این پژوهش، پس از بررسی اصول نظام آفرینش جهان و عناصر تشکیل‌دهنده آن، نظام معماری ایران اسلامی و نظام معماری معاصر با میزان پاسخ‌گویی به نیازهای انسان بررسی و این سه نظام معماری مقایسه شده است.

روش پژوهش

پژوهش پیش رو، ضمن ارائه مفروضاتی مشخص از نظام معرفتی اسلام و با الهام از منبع اصلی آن (قرآن مجید) بر آن است تا با استمداد از استدلال منطقی، به تدابیری شایسته درخصوص تبیین مقایسه نظام آفرینش در معماری معاصر از منظر اسلام دست یابد. این پژوهش از نظر اهداف و نتایج موردانتظار، از نوع پژوهش بنیادی است که با رویکردی توصیفی - تحلیلی و معرفت‌شناسانه به تبیین مفاهیم نظری پیرامون موضوع پرداخته است و با تمرکز بر دیدگاه‌هایی آینده‌محور، زمینه پژوهش‌های کاربردی و توسعه‌ای را نیز فراهم می‌سازد.

نظام آفرینش جهان

جهان بر اساس الگو و نظمی آفریده شده است که نه تنها قوانین آن یکدیگر را نقض نمی‌کنند، کلیه این قوانین در مجموع کامل‌کننده یکدیگرند. بر اساس تفاسیر گوناگون از آفرینش عالم هستی مبنی بر این‌که اولین موضوع آفرینش نور وجود پیامبر اکرم است یا هوا یا آب، دسته‌بندی زیر صورت گرفته است:

عالم تکوین در دو بخش عالم انوار و عالم اجسام خلق شده است. عالم اجسام متوقف و وابسته به عالم انوار و عالم انوار مدبّر آن است (اترک، ۱۳۸۳، ص ۲۲). در بحث آفرینش عالم انوار و ارواح، می‌توان اذعان داشت که اولین مخلوق مطابق آیات و روایات، نور وجود پیامبر اکرم است که همان حقیقت محمدیه است که گاه با عناوین عقل، نور، روح و قلم نیز بیان می‌شود. در بحث آفرینش عالم اجسام و مادیات در دسته‌بندی غیر محسوسات، اولین مخلوق هوا^۱ و در دسته‌بندی محسوسات، اولین مخلوق آب^۲ و سپس ظلمت، نور، عرش، عقیم (باد شدید) و آتش ذکر می‌شود. در واقع می‌توان اذعان داشت وجود انسان به‌عنوان یک مخلوق به‌قدری ارزشمند است که خداوند تمامی جهان را به‌خاطر او خلق می‌کند.^۳ روح انسان از چنان ارزش والایی برخوردار است که کائنات از آن آفریده شده است: *أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ نُورِي*؛^۴ خداوند، پس از آفرینش انسان، از روح خود در او دمیده است^۵ و انسان پس از آفریده‌شدن برگزیده خداوند بر روی زمین می‌شود.^۶

۱. فصلت آیه ۱۱

۲. انبیا آیه ۳۰

۳. بقره آیات ۲۲ و ۲۹

۴. حدیث نبوی

۵. حجر، آیه ۲۹

۶. بقره، آیه ۳۰

با توجه به آیاتی که ذکر شد، می‌توان نتیجه گرفت که انسان به‌عنوان مفعول و سپس فاعل بر روی زمین دارای اختیارات و وظایفی است که از این منظر در خلق و ایجاد محیط با آفریدگار خود قابل مقایسه است. نظام آفرینش، مانند تمامی نظام‌های موجود در هستی، بر اساس نظامی بیرونی و نظامی درونی استوار است.

نظام بیرونی در بردارنده نظام فاعلی^۱ و نظام غایی^۲ و نظام درونی در بردارنده کیفیت پیدایش و چگونگی رشد و کمال موجودات است. شایان ذکر است که در نظام درونی، کیفیت پیدایش و چگونگی رشد و کمال، چنانچه با تطبیق مسئله آفرینش با معماری امروز، عنوان «نظام داخلی آفرینش» به «طراحی و ساخت» تغییر داده شود، می‌توان آن را در دسته‌بندی جدول ۱ معرفی نمود.

جدول ۱: کیفیت پیدایش نظام داخلی

معنا	فتاوری	عوامل جغرافیایی اقلیمی	عوامل فرهنگی اجتماعی	سازمان‌دهی فضایی	روابط فضایی	عناصر تشکیل‌دهنده فضا
زیبایی		جغرافیا	سنت	مرکزیت	تداخل	تناسب
سودمندی	مصلح	اقلیم	مسئولیت‌پذیری مسئولان و مشارکت جامعه	مجموعه‌ای	هم‌جواری	تعادل
		انبساط				جفتی یا تقارن
نور		تناسب فضایی	برنامه‌ریزی			توازن
	سازه، استحکام	خورشید		تقسیم فضایی	پویایی	سلسله‌مراتب
رنگ		باد	مدیریت			ریتم
		باران				شکل و فرم
						نظم

عناصر تشکیل‌دهنده فضا در نظام آفرینش

بر اساس آیات ۹ سوره سجده و ۲ سوره اعلی، تمامی جهان هستی متناسب آفریده شده است. این تناسب در بردارنده تناسب اندام‌واره‌ای و تناسب متن با زمینه است. همچنین، بر اساس آیه ۲۲ سوره جاثیه، آسمان و زمین بر پایه عدالت و حق آفریده شده است. از طرفی، خداوند برای برقراری تعادل و نظم و آرامش در جهان از هر چیزی دو تا و به‌صورت جفت و قرینه آفریده است. مطابق با آیات ۲۱ سوره روم و ۵۳ سوره فرقان، این تقارن صرفاً در راستای ایجاد تعادل است و به معنای اختلاط آن‌ها در هم نیست و آنچه از آیات قرآن و سیر در طبیعت مشاهده می‌شود، توازن در خلقت جهان هستی است. آیات ۱۹ سوره حجر و ۳ سوره اعلی بیان می‌دارد که خداوند متعال، موزون و بر طبق استاندارد و اندازه مشخص آفریده است. علاوه بر آن، بر طبق آیات ۹ و ۱۱ سوره فصلت، چرخه حیات موجودات و زندگی جامعه بشری با وجود سلسله‌مراتب به حرکت درمی‌آید. همچنین طبق آیات ۱۷ و ۱۸ سوره تکویر، تکرار ساعت، روز، ماه، فصل، سال، تولد و مرگ دلیل محکمی بر وجود ریتم و تکرار در جهان هستی است و منطبق بر آیات ۵ سوره زمر و ۳۰ سوره نازعات، اشکال گوناگون در قرآن به‌صورت ظاهری یا تفسیر آیات بیان شده که از جمله آن‌ها کروی بودن زمین برای گردش فصول یا مخروطی بودن کوه‌ها برای استواری بیشتر است. در نهایت، خداوند در آیه ۵۰ سوره طه اشاره می‌کند که هر چیزی را به‌جای خود و هر پدیده را از حیث مادی، کوچکی و بزرگی، محسوس بودن، کندی و سرعت در مرتبه خود آفریده است.

۱. بر اساس آیه ۲۹ سوره حجر، آفریننده و فاعل خلق جهان خداوند است.

۲. بر اساس آیه ۶ سوره نبأ، در نظام غایی موقتی، آفرینش جهان برای آرامش و سکون انسان صورت گرفته و نظام غایی دائمی، مطابق با آیات ۵۶ سوره ذاریات و ۱۱۵ سوره مؤمنون هدیفی بالاتر و بالاتر از سکون انسان‌ها بر روی زمین در نظام آفرینش جهان وجود داشته که عبودیت و بندگی خداوند و ایمان به معاد در بازگشت به سوی او، اهداف غایی خداوند از خلقت است.

روابط فضایی در نظام آفرینش

خداوند، در آیات ۲۷ سوره آل عمران و ۴۰ سوره یس، به موضوع هم‌جواری و عدم تداخل در نظام آفرینش اشاره نموده است.

سازمان‌دهی فضایی در نظام آفرینش

آیه ۵۶ سوره انبیا اشاره به مرکزیت و درون‌گرایی در آفرینش دارد تا درنهایت شکل موردنظر پدید آید. همچنین، در نظام آفرینش موجودات به‌صورت مجموعه‌ای در کنار هم فعالیت می‌کنند و بر روی هم تأثیر می‌گذارند. گردش روز و شب، حرکت زمین و خورشید برای پیدایش فصول، تأثیر کوه‌ها، باده‌ها و تابش آفتاب بر اقلیم و جغرافیای منطق دلالی بر اثبات این موضوع است. از طرفی، بر اساس آیه ۳۰ سوره انبیا، از تفکیک زمین و آسمان به تقسیم فضایی آفرینش می‌توان پی برد.

عوامل اجتماعی - فرهنگی در نظام آفرینش

خداوند متعال در آیه ۱۳۷ سوره آل عمران به مسئله سنت در آفرینش، مسئولیت‌پذیری و مشارکت در آیه ۱۴۳ سوره بقره و برنامه‌ریزی در آیات ۱۲ سوره فصلت و ۲ سوره رعد، و درنهایت به موضوع مدیریت در نظام خلقت در آیه ۲ سوره رعد اشاره نموده است.

عوامل جغرافیایی - اقلیمی در نظام آفرینش

جغرافیا^۱، اقلیم^۲، انبساط^۳، درصد و تناسب فضایی، فواید خورشید و باد و باران در آیات متعدد قرآن بیانگر تأثیر زیاد عوامل جغرافیایی و اقلیمی در نظام آفرینش است.

فناوری در نظام آفرینش

نظام ساخت بر پایه مصالح^۴ و سازه به‌منظور استحکام جهان در آیات ۳۲ سوره انبیا و ۸۸ سوره نمل شکل گرفته است.

معنا در نظام آفرینش

زیبایی یکی از مشخصات اصلی جهان آفرینش است و طبق آیات ۵ سوره ملک و ۷ سوره سجده، خداوند آنچه را اشیا بدان نیاز دارند به آن‌ها داده است. همچنین، طبق آیه ۲۷ سوره ص، همه چیز در جهان آفرینش سودمند است و در نظام آفرینش حتی یک قطعه باطل و ناموزون به‌کار نرفته است. نور و وجود آن در برابر تاریکی، از ویژگی‌های اصلی معنا در نظام آفرینش است و رنگ، که خداوند در آیه ۱۳ سوره نحل به‌منظور معنادهی به این نظام آفرینش به‌کار گرفته است.

نظام معماری اسلامی

معماری اسلامی منطبق بر اصول اسلامی است که از فطرت انسانی سرچشمه می‌گیرد. معماری‌ای که در عین آراستگی و تزیینات بسیار (کثرت)، تکیه بر سادگی و خلوص (وحدت) دارد. معماری ایرانی اسلامی مانند معماری سایر ملل، ترکیبی از عملکرد فضایی، فرم مطلوب، توجه به زیبایی‌شناسی، بوم و اقلیم و احترام به طبیعت است. معماران ایرانی با ترکیب درست و دقیق عوامل مطرح‌شده با فضای انسان‌ساخت، آرامش و

۱. فصلت، آیه ۱۱

۲. ملک، ۲۴

۳. ذاریات، ۴۷

۴. فصلت، ۱۱

آسایش را در فضا ایجاد کرده‌اند، به‌گونه‌ای که پاسخ‌گوی نیازهای ساکنان خود باشد. بهره‌بردار این معماری اصیل، انسان، بهترین اثر هنری خداوند است (سراج، ۱۳۹۰، ص ۲۹). گویی خالق هستی انسان را می‌آفریند تا نظاره‌گر و شنونده‌ای فهیم برای تصویرگری‌ها و نغمه‌آفرینی‌های خود داشته باشد. موجودی می‌آفریند که او را بفهمد و ذوق دریافت ظرایف و لطایف آفرینش وی را داشته باشد^۱ (سراج، ۱۳۹۰، ص ۲۸). انسان ناگزیر از طریق روزنه‌هایی که خالق هستی برای او طراحی کرده است می‌تواند با خود و جهان بیرون از خود ارتباط پیدا کند، کسب آگاهی کند و سپس با استفاده از قدرت ذهنی و جسمی‌اش بر طبیعت جهان تأثیر بگذارد (سراج، ۱۳۹۰، ص ۳۰). همین انسان، از بدو تولد، در محیط پیرامون خود که زیرمجموعه جهان هستی است قرار گرفته و تمامی نیازهایش، از نوزادی تا زمانی که در قید حیات است، توسط محیط و عوامل زیرمجموعه آن تأمین می‌شود. نیازهای انسان در سه دسته بندی عام، کلی و جزئی، قالب‌های متفاوتی را دربر می‌گیرد. شایان ذکر است، از منظر عام، نیازهای انسان دربرگیرنده دو دسته نیازهای آسایشی و آرامشی، از بعد کلی، نیازهای مادی و روانی و معنوی و در دسته بندی جزئی‌تر، دربرگیرنده هرم مازلو با پنج دسته کلی است که از طریق مهم‌ترین روزنه‌های ارتباطی انسان با طبیعت، یعنی چشم و گوش و قلب، آن را تأمین می‌کند. بنابراین، چنانچه هرم مازلو، طبق شکل ۱، منبع مقایسه در نظر گرفته شود، مشاهده می‌شود که تمامی اصول معماری اسلامی ایرانی که در بناها جلوه‌گر است جواب‌گوی نیازهای موجود در این هرم از پایین‌ترین نیاز، نیاز فیزیولوژیک، گرفته تا بالاترین مرتبه نیاز یعنی نیاز معنوی است.

شکل ۱: هرم نیازهای انسانها (آبراهام مازلو، ۱۹۸۷)

- نیازهای فیزیولوژیک

معماری ایرانی اسلامی با ایجاد باغ درون خانه و احترام به فضای سبز با برقراری آن در حیاط‌های درون فضا، فضاهای مقابل در جبهه‌های شمالی و جنوبی به نام تابستان‌نشین و زمستان‌نشین، و اتاق‌های متعدد پاسخ‌گوی نیاز به اکسیژن، غذا، آب، مسکن، گرما، خواب، پوشاک و باقی نیازهای فیزیولوژیک انسان بود.

۱. کنت کنزا مخفیا احببت ان اعرف فخلقت الخلق لکی اعرف (حدیث قدسی از مصباح الشریعه، ۱۰۸).

- نیاز به امنیت

این نوع معماری با ایجاد پوشش ساختمانی با جداره‌های ضخیم و ایمن، محاسبه زمان لازم برای نشست ساختمان، دقت کامل در نوع بارگذاری و تخلیه نیروی سقف به سطح زمین، ایمنی در برابر عوامل طبیعی از جمله طوفان و سرما و گرما با درون‌گرایی ساختمان‌ها، و نگذاشتن پنجره در نمای بیرونی امنیت افراد را تأمین می‌کند.

- نیاز به محبت و تعلق‌پذیری

فضاهایی برای انجام کار گروهی، اتاق‌هایی در خانه برای سکونت فرزندان متأهل در کنار خانواده، ورودی‌های تعریف‌شده برای برقراری رابطه با دیگران، گریز از طردشدگی، و عشق‌ورزی در معماری ایرانی اسلامی مشاهده می‌شود.

- نیاز به احترام

خانه‌های مسلمانان بر اساس احترام به خلوت و فضای خصوصی شکل گرفته است. در فضاهای ایرانی، نام فضای خصوصی، فضای نیمه خصوصی و فضای عمومی با ذهن آشناست. حیاط اندرونی و حیاط بیرونی، وجود هشتی برای اجازه از صاحب‌خانه برای ورود به فضای خانه، کوبه‌های متفاوت برای تشخیص جنسیت مهمان خانه و نمونه‌هایی از این قبیل که کم هم نیستند، نشانه نیاز به احترام است.

- میل به حقیقت

در معماری اسلامی همه چیز از يك نقطه آغاز می‌شود و به سوی همان نقطه میل می‌کند. این اعتقاد «از اویی» و «به سوی اویی» برخاسته از آیه «أنا لله و أنا الیه راجعون» است. در معماری اسلامی، معمار چنان غرق در اندیشه پروردگار است که یا نام و نشانی از خود باقی نمی‌گذارد یا اگر نامی باقی است، نشانی از عبودیت او دارد: عبد حقیر....

- میل به زیبایی

جست‌وجوی زیبایی و ارزش‌نهادن به آن با برقراری هماهنگی، توازن و تقارن، تناسب، نظم، رنگ و نور در معماری ایرانی مشاهده می‌شود. نور، هم به منزله زینت و هم برای روشنایی و به منزله راهنما، قسمت عمده‌ای از معماری ایرانی را به خود اختصاص می‌دهد. نور تابیده‌شده به نوعی حضور خداوند در فضاها است که با تابش پرتو الهی‌اش زنگار را از دل‌های انسان‌ها می‌زداید. به تعبیر «هانری کربن» در «عرفان ایرانی»، رنگ‌ها تبدیل به شاخصی می‌شوند برای عارف تا بدان وسیله مقام نورانی - عرفانی خویش را به داوری گیرد. رنگ‌ها که از تابش پرتوهای نور حاصل می‌شوند، نماد تجلی وحدت در کثرت‌اند.

- خودشکوفایی

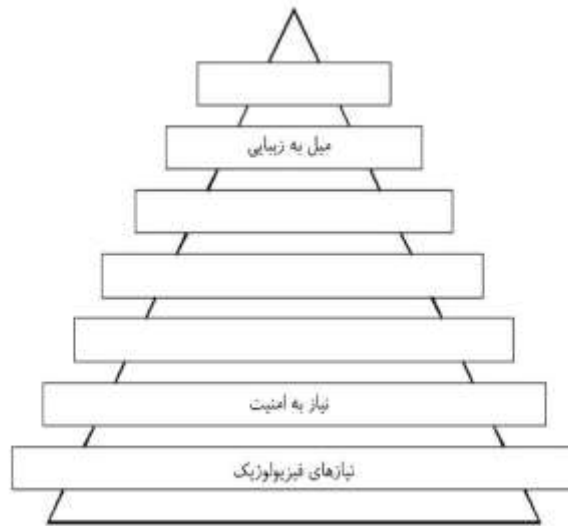
در این فضا است که انسان به استعدادهای نهانی و بالقوه خویش پی می‌برد و برای تکامل فردی و اجتماعی‌اش، هنری بدین زیبایی می‌آفریند که سراسر آغشته به تسبیح و تقدیس خداوند است.

- نیاز معنوی

انسان این دوره، اعم از هنرمند معمار که فضا را خلق می‌نماید و افراد که از این فضا بهره می‌برند، در نهایت در پی پاسخ‌گویی به نیاز معنوی خویش‌اند. هنرمندی که باایمان و اعتقاد می‌آفریند و هر لحظه‌اش با یاد خدا بنا می‌کند و فردی که در حین زندگی و بهره‌برداری از این فضا با معانی آن نیز آشناست، آخرین و بالاترین نیاز خویش را نیز به تکامل می‌رساند.

نظام معماری معاصر

معماری معاصر، متأثر از جریان‌های مدرنیته، صنعتی و جهانی شدن، پاسخ‌گوی موارد اندکی از نیازهای هرم مازلو است؛ معماری‌ای است که بدون توجه به بوم و فرهنگ بنایی را ایجاد می‌کند که در هرکجای جهان یک شکل و یک ساختار دارد و نیازهای افراد را در آن در نظر نمی‌گیرد. برای مثال، در معماری معاصر به معنای عام، در تأمین نیازهای مطرح‌شده در هرم مازلو، نیازهای فیزیولوژیک از جمله تأمین مکانی برای خواب و خوردن و آشامیدن و غیره طبق شکل ۲، در فضاهای معماری معاصر پیش‌بینی می‌شود. امنیت حاکم بر زندگی معاصر هرچند در واحدهای آپارتمانی به‌نوعی بی‌معنا است، به‌صورت کلی با استفاده از تجهیزات ضدسرقت در داخل و خارج بنا تا حدودی ایمنی فراهم می‌شود. با نادیده‌گرفتن مواردی چون میل به احترام، محبت، حقیقت و نیاز معنوی، شاید به‌اجبار بتوان میل به زیبایی را فقط به‌علت ادراک متفاوت افراد از زیبایی، در معیارهای تأمین نیاز در معماری معاصر محسوب کرد.

شکل ۲: هرم نیازها انسان‌ها (آبراهام مازلو، ۱۹۸۷)

کثرت‌گرایی، التقاط، جدایی از گذشته و تاریخ، بی‌توجهی به بوم و محیط‌زیست، جدایی اندیشه و احساس، برون‌گرایی و کاربرد هندسه و اعداد فقط در مدولاسیون از جمله ویژگی‌های بارز معماری معاصر در تناقض با معماری اسلامی است. بنابراین در مقایسه میان احترام انسانی و فضایی که از شاخصه‌های معماری ایرانی به‌حساب می‌آید، در معماری اسلامی و معماری معاصر جدول ۲ قابل ارائه است.

جدول ۲: مقایسه خانه سنتی و خانه معاصر از منظر احترام انسانی و فضایی

احترام	عناصر	خانه سنتی	خانه معاصر
	احساس خلوت‌گزینی و امنیت	استفاده از فضای محصور	ترکیب حجمی.. مدولاسیون.. دکوراسیون داخلی
انسانی	زیبایی‌شناسی	استفاده از مقیاس و تناسبات	استفاده از تناسبات و مقیاس‌های انسانی
	نقطه عطف	متناسب با مقیاس انسانی	تحقیرکننده مقیاس انسانی
	ایستایی و پویایی فضا	توجه به حرکت و توقف	تلفیق کردن فضای شناور
	وحدت بیرون و درون	دارابودن هویت در طراحی داخل و بیرون بنا	محل استقرار ساختمان‌ها، فضای بی‌ارزش
فضایی	ترکیب یا کمپوزیسیون	وزن و ترکیب	ترکیب احجام و مدولاسیون
	ریتم و موسیقی فضا	کثرت و وحدت	تکرار مدولاسیون در حجم و طراحی داخلی
	فرم و عملکردی	هماهنگی فرم و عملکرد	فرم تابع عملکرد

جمع‌بندی

بنایی که به دست انسان ساخته می‌شود جلوه‌ای از نگرش او به جهان هستی است، که مبین قوه فکری و ساختار فرهنگی - اجتماعی افراد آن جامعه است. این برداشت که معماری می‌تواند دیدگاهی طبیعی یا مافوق طبیعی داشته باشد، در هر حال خارج از تأثیر محیط اطراف و اقلیم جغرافیایی انسان نیست؛ از این رو، در بررسی معماری یک بنا، ابتدا باید جهان و جهان‌بینی سازنده آن بنا را مورد کنکاش قرار داد تا بتوان افکار و عقاید او را در حجمی از آرایش فضا مشاهده کرد. معماری سنتی ایران تجلی نمادین جهانی ابدی و ازلی است که این جهان را محلی گذرا و واسطه‌ای برای رسیدن به مرتبه‌ای والاتر به منظور وصول به آرامش درونی می‌داند. معماری ایران که به صورت‌های گوناگون در بناهای مختلف متجلی شده است، جایگاه خاصی دارد که در آن، عقاید و رسوم و آیین‌ها در شرایط جغرافیایی و اقلیمی نمود بارزی دارد و حاصل دسترنج هنرمندانی است که برای اعتلای این هنر، با تکیه بر ایمان خویش، از جان خود مایه گذاشته و در این راه از هیچ کوششی دریغ نکرده‌اند.

در معماری اسلامی و سنتی ایران، هنر، فن، علم و حکمت به هم آمیخته شده است و میان این‌ها جدایی وجود ندارد، همانند کار خداوند یعنی خلق عالم. اما در معماری معاصر راه صنعت و صناعت از هنر و راه هر دو از علم و راه هر سه از حکمت، خاصه حکمت الهی، جدا شده است. یکی از مشخصات بارز معماری سنتی ایران تلفیق و وحدت بخشیدن به هنر، علم و صنعت و عین ساختن آن با حکمت الهی است.

در معماری سنتی ایران بیشتر زیبایی ذاتی مدنظر بوده است. زیبایی درونی با زیبایی درون انسان ارتباط دارد که از فضائل و کمالات نفس انسان سرچشمه می‌گیرد. معمار تجربی و سنتی همیشه در راه استکمال و تکمیل نفسانی است. متأسفانه آنچه اکنون در شهرها و معماری بناهای خودمان را مطابق با اصول و حیاتی تطبیق دهیم، به طور قطع خواهیم توانست اثری ماندگار خلق کنیم.

در نهایت، مقایسه تطبیقی نظام آفرینش با نظام معماری سنتی و معاصر از منظر اسلام در قالب الگوواره‌های مندرج در جداول ۳ و ۴ و ارائه می‌شود. این جداول در پاسخ به سؤالات پژوهش بیانگر این است که معماری اسلامی معاصر دارای شباهت‌ها یا تفاوت‌هایی با ساختار

نظام آفرینش از منظر اسلام است. برای مثال، در مقایسه علت غایی، هدف از آفرینش کائنات شناخت خالق با هدف ایجاد نظم، آسایش و آرامش موجودات بوده است؛ در نظام معماری سنتی ایجاد سرپناهی مناسب برای بیان هنر خالق و در نظام معماری معاصر ایجاد همان سرپناه برای کسب شهرت و تأمین منبع مالی، هدف طراح یا معمار است. همچنین در مقایسه علت فاعلی، خداوند در نظام آفرینش، برنامه‌ریز و مدیر مستقل و بی‌نیاز و بی‌نقص و ایراد، به خلق فضا پرداخته است، در حالی که در نظام معماری سنتی، معمار تجربی، بدون زمان‌بندی، با توانایی محدود و با وابستگی کاری و مالی به بیان هنر معماری پرداخته است. در عوض، معمار معاصر، با برنامه‌ریزی‌های نرم‌افزاری و با آگاهی سطحی و سرعت زیاد، معماری کم‌کیفیتی را به نمایش گذاشته است. علاوه بر این، در مقایسه علت مادی، در سلسله‌مراتب، پویایی، هماهنگی، نظم، تعادل، توازن و تقارن، میان نظام آفرینش و نظام معماری سنتی اشتراک وجود دارد و در سودمندی و زیبایی و استحکام و تقسیم فضایی هر سه نظام معماری به هم شبیه‌اند.

جدول ۳: مقایسه علت غایی در مدل‌های ساخت خداوند، معمار تجربی و معمار معاصر

آفرینش (معمار هستی)	معماری سنتی و تجربی	معماری معاصر
هستی کائنات	ایجاد سرپناه	ایجاد سرپناه
برقراری نظم در جهان	بیان هنر	کسب شهرت
ایمان به معاد	رفع نیاز مالی	کسب مال
برقراری آسایش و آرامش بر روی زمین	گذر زمان محدود	سرعت بیشتر
گذر زمان نامحدود	بنا جزئی از محیط	محیط در اختیار بنا

جدول ۴: مقایسه علت فاعلی در مدل‌های ساخت خداوند، معمار تجربی و معمار معاصر

آفرینش	معماری سنتی و تجربی	معماری معاصر
خداوند	معماری تجربی	آرشیتمتک
برنامه‌ریز	بدون زمان‌بندی	برنامه‌ریزی نرم‌افزاری
مدیر و مدبر	استادکار	مشاور - پیمانکار
حقوق یکسان	اجرا متناسب با شرایط	متناسب با رتبه کاری
مستقل و بی‌نیاز	وابستگی کاری و مالی	وابستگی کاری و مالی
توانا در تغییر	توانایی محدود در تغییر	توانایی در تغییر در طراحی و یا به صورت محدود در حین ساخت
آگاه	آگاهی حاصل از تجربه و تذکر	آگاهی سطحی
سرعت حاصل از توانایی	عدم سرعت	سرعت حاصل از فناوری
بدون نقص و ایراد	کیفیت خوب	کیفیت نامناسب

حسینی و مصورزاده / مقایسه تطبیقی نظام آفرینش با نظام معماری سنتی و معاصر ایران از منظر اسلام

جدول ۵: مقایسه عوامل مشترک علت مادی در مدل‌های ساخت خداوند، معمار تجربی و معمار معاصر

معماری معاصر	معماری سنتی و تجربی	آفرینش
تقسیم فضایی	سلسله‌مراتب	وسیله و واسطه
عناصر	پویایی	انبساط
سودمندی و کارایی	هماهنگی	سلسله‌مراتب
زیبایی	نظم	پویایی
استحکام	تعادل	هماهنگی
	توازن	نظم
	جفتی یا تقارن	تعادل
	تقسیم فضایی	توازن
	عناصر	جفتی یا تقارن
	سودمندی و کارایی	تقسیم فضایی
	زیبایی	عناصر
	استحکام	سودمندی و کارایی
		زیبایی
		استحکام

نتیجه‌گیری

از نتایج این پژوهش که شباهت‌ها و تفاوت‌های معماری ایران فعلی (که باقی‌مانده کمی از معماری ایران اسلامی و معماری التقاطی معاصر است) با نظام آفرینش را آشکار می‌سازد، چنین استنباط می‌شود که از تحقیق در نظام آفرینش از سوی خداوند و از منظر اسلام می‌توان به الگوی منطقی زیست‌محیطی برای ساخت‌وساز بهتر رسید و چنانچه عزمی بر این تغییر باشد، با تربیت دانشجویان در دانشکده‌های معماری و شهرسازی و تبیین اثرگذاری معماری با هویت بر سبک زندگی انسان، همچنین با مطالعه اصول و مبانی فکری آفرینش و تغییر ضوابط بی‌هویت و برگرفته از دانش معماری و شهرسازی جوامع غربی می‌توان معماری مبتنی بر فرهنگ و اعتقاد اسلامی را بر اساس آن ضوابط، در جامعه ایرانی جاری ساخت.

منابع

قرآن کریم

- اترک، حسین (۱۳۸۳). مراتب خلقت از دیدگاه آیات و روایات، پژوهش‌های فلسفی-کلامی، ۶(۲۲)، ۲۸-۵۷.
- انصاری، حمیدرضا و معظمی، منوچهر (۱۳۸۴). آفرینش اثر معماری: بنیان‌ها و سویه‌ها. هنرهای زیبا، ۶(۲۱)، ۴۵-۵۶.
- حسینی، سیدفخرالدین و سلطانی، مهرداد (۱۳۹۷). تحلیل تطبیقی مفهوم محله در نظام سنتی شهرهای ایران با الگوهای مشابه (جایگزین) دوره معاصر، باغ نظر، ۱۵(۶۰)، ۱۵-۲۸.
- سراج، سیدحسام‌الدین (۱۳۹۰). از گذر گل تادل. تهران: کتاب نیستان.

- گروت، لیندا و وانگ، دیوید (۱۳۸۶). روش‌های تحقیق در معماری. علیرضا عینی‌فر (مترجم). تهران: انتشارات حکمت، چاپ دوم.
- لطیفی، محمد و دانشجو، خسرو (۱۳۹۵). آفرینش اثر معماری در نگاه به خلقت جهان آفرینش از دیدگاه قرآن، نقش جهان، ۶(۲)، ۵-۱۵.
- ممتحن، مهدی، حجت، عیسی و ناری قمی، مسعود (۱۳۹۶). تأملی در مفهوم و ارزش خلاقیت: ارزش خلاقانه معماری مبتنی بر الگو (مقایسه چارچوب ارزشی سنتی، معاصر و اسلامی). مطالعات معماری ایران، ۶(۱۱)، ۶۳-۸۴.
- ناری قمی، مسعود (۱۳۹۶). نظریه معماری اسلامی یا نظریه اسلامی معماری: نقدی بر اصالت اسلامی رویکردهای نظری و عملی در دوران معاصر. فرهنگ معماری و شهرسازی اسلامی، ۳(۲)، ۱۷-۳۱.
- ناری قمی، مسعود و ممتحن، مهدی (۱۳۹۹). الگوهای تربیت شخصیت در آموزش معماری: تطبیق رویکردهای رایج با نگرش اسلامی. فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ۱۰(۳۵)، ۲۱۹-۲۴۴.

Comparative Comparison of Creation System with Traditional and Contemporary Iranian Architectural System from the Perspective of Islam

Zahraalsadat Hosseini¹, Saber Mosaverzadeh²

Abstract

With the introduction of modern architecture in Islamic Iran during the Qajar period and its expansion in the following periods until today, the architectural construction system in Iran, which was based on the principles and methods in accordance with Islamic-Iranian criteria, underwent a transformation. The decline of human comfort conditions in urban constructions, failure to observe proportions, culture, beliefs and all-round interference in the God-given natural environment is the achievement of contemporary architecture in Iran. On the other hand, the system of creation, by placing every human being on the earth, combines his existence in such a way that he compromises with his living environment and arranges his living environment in such a way that it nurtures him like a nanny with love and affection, all the underground treasures and On the earth and all capital, he uses his strength in the way of his comfort and peace of mind. What is important in this article is the comparative comparison of the creation system with the contemporary construction system from the perspective of Islam, due to the completeness and comprehensiveness of the creation system of the world by God and in order to achieve a suitable model of construction that will open the way and answer the needs of all generations. An opinion with a qualitative approach, in a descriptive, analytical and logical reasoning manner with evidence from library sources, with the interpretation of verses and wisdom related to the creation of the world and its comparison with the style of Islamic architecture, as well as a comparison with contemporary architecture in Iran, the same model that includes all three models is presented.

Keywords: Creation system, Iranian contemporary architecture, Islamic Iranian architecture, pattern

1. Assistant Professor, Department of Architecture, Qom Branch, Islamic Azad University, Qom, Iran

2. Instructor, Department of Architecture, Qom Branch, Islamic Azad University, Qom, Iran